

Intézményi változások előrejelezhetősége Magyarországon

Dr. Bartha Zoltán

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Absztrakt

Egy ország versenyképessége – a rendelkezésre álló termelési tényezők mennyisége és minősége mellett – nagy mértékben az intézményi tényezők függvénye. Érthető, hogy a formális intézmények (jogszabályok, kormányzási technikák, gazdaságpolitikai eszközök stb.) megváltoztatásáról élénk viták folynak napjainkban. Nem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy az említett formális intézmények informális társaikon nyugszanak. Egy ország hagyományai, a kultúra, az emberek értékrendje ugyanis mind alapvető befolyást gyakorolnak a rögzített, éppen ezért technikailag könnyedén változtatható formális szabályokra. Gyakran szembesülhetünk azzal, hogy a gazdaság versenyképességének fokozását célzó lépések semmilyen érezhető hatással nem járnak, mégpedig azért, mert nem állnak összhangban az adott országra jellemző értékrenddel vagy hagyományokkal. A dolgozat röviden bemutatja a gazdasági teljesítmény és az értékek közötti összefüggéseket, majd a leggyakrabban javasolt intézményi változtatások némelyikének várható hatékonyságát elemzi mindezek tükrében.

Bevezetés

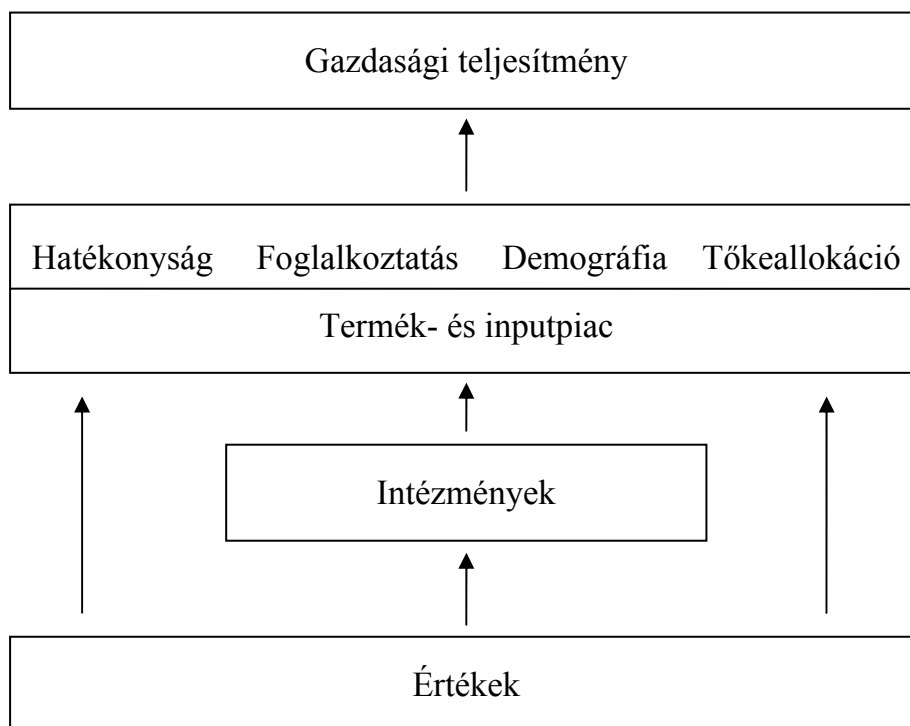
Egészen az 1990-es évekig a makrogazdasági modellek szinte egyáltalán nem vették figyelembe az intézményi tényezőket. Érdekes módon a nagy változást ebben a kérdésben is a kelet-európai tervutasításos rendszerek összeomlása hozta. Akkoriban a legtöbb vezető közgazdászt alaposan meglepte, hogy a gazdasági rendszerváltás egyáltalán nem ment olyan simán, mint ahogy azt előzetesen várták. A legtöbb kelet-európai gazdaság folyamatosan visszatérő makrogazdasági stabilitási problémákkal küszködött, és az a gazdasági rendszer, ami remekül működött Észak-Amerikába és Nyugat-Európában, állandó üzemzavarokat mutatott Kelet-Közép-Európában. Keleten azonnal napvilágra kerültek a rendszer olyan kiskapui, amelyeket nyugaton soha nem vettek észre, viszont azokat a kedvező lehetőségeket, amiket elvileg kínált volna a piacgazdaság, ilyen-olyan okokból nálunk nem sikerült kihasználni.

A Kelet-közép-európai tapasztalatok vezettek a közgazdaságtan intézményi megközelítésének felvirágzásához. Cikkek ezreit publikálták a kulturális elemek, az intézményi tényezők és a gazdasági teljesítmény összefüggéseiről. Világossá vált, hogy az átmeneti gazdaságokban tapasztalt problémák részben abból fakadnak, hogy az alkalmazott formális intézmények nem álltak összhangban az országok kulturális adottságaival. Kiderült, hogy a gazdasági átmenetnek csak egy kisebb része a tervutasításról a piacgazdaságra való átállás, és legalább ilyen fontos az a kísérletező fázis, amely során megpróbálják megtalálni az adott környezetben legjobban működő intézményi megoldásokat.

A kísérletezés egy lehetséges módja a saját hibákból való tanulás. A mindenkori kormányzat végigpróbálhatja a különböző intézményi megoldások széles tárházát, és ellenőrizheti, hogy mi az, ami működőképesnek, ill. hatékonynak bizonyult, és mi az, ami nem. De amint a népi bölcsesség szerint is jobb más hibáiból tanulni, az átmeneti országokban is szerencsésebb stratégia lehet, ha mások tapasztalatait figyelembe véve mérlegelik az esetleges intézményi változtatásokat. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükséges saját országunk kulcsfontosságú kulturális sajátosságainak azonosítása, hiszen csak a hasonló környezeti adottságokkal rendelkezők tapasztalatai lehetnek értékesek számunkra.

Az intézményi megközelítés

Douglas North definícióját átvéve intézmények alatt olyan emberek által felállított korlátokat értünk, amelyek az emberek együttműködését irányítják. Az intézmények csökkentik a bizonytalanságot, mivel stabil (bár nem feltétlenül hatékony) keretrendszerbe foglalják az emberi tranzakciókat, legyen az politikai, társadalmi vagy gazdasági keret (North, p.3., 1990). Az intézmények formálisak (jogszabályok, rendelkezések, gazdaságpolitikai eszközök stb.) és informálisak (hagyományok, hitek, értékek, kulturális sajátosságok stb.) is lehetnek:



1. ábra

Az értékek hatása a gazdasági teljesítményre (Papademos)

Az 1. ábra az intézményi tényezők és a hagyományos termelési tényezők közötti kapcsolatot mutatja be. A piacok működésének hatékonysága nagyrészt az alkalmazott szabályokon múlik (pl.: a munkahelyek védelme és a magas munkanélküliségi segélyek munkaerőpiaci egyensúlytalanságokhoz vezethetnek; a fejlesztési források központi elosztása csökkentheti a beruházások hatékonyságát; a belső piacok védelme monopolstruktúrák kialakulásához vezethetnek stb.). De ennél többről is szó van: a piacsabályozás egy meghatározott módja egyes országokban sikeres lehet, míg másutt piaci kudarcokhoz vezethet, egyszerűen azért, mert eltérőek a piaci szereplők értékei. Azaz a piacok működése nemcsak a szabályozókban megtestesülő formális intézmények függvénye, hanem az olyan informális intézményeké is, mint a hagyományok vagy az értékek. Az értékek hatása ráadásul kettős. Beszélhetünk egyrészt közvetlen hatásról, amennyiben a piaci szereplők értékrendje kihat a viselkedésükre, és ezen keresztül a piacok működésére is. Másrészt az informális intézmények közvetett módon is hatnak, ugyanis a lakosság értékrendje a politikai rendszeren keresztül meghatározott formális intézmények kialakulását, elfogadását erősíti, ezek pedig ismét csak visszahatnak a piac működésére.

Az eddig emlegetett formális és informális intézményeket integrálni lehet a makroökonómiai modellekbe is (Aharonovitz-Nyaga, 2008). Legáltalánosabb formában azt mondhatjuk, hogy:

$$(1) \quad Y=F(K,D,E)$$

ahol Y a gazdasági teljesítmény mérőszáma; K -val jelöljük a gazdaság kapacitásait (az elérhető termelési tényezők összességét); D mutatja a rendszer döntési struktúráját (amelyeket egyaránt hozhatnak a piaci szereplők és a kormányzatok – ez utóbbiak jelentős része pedig formális intézménynek minősíthető); végül E az exogén változók összességét jelöli. Már a legáltalánosabb megközelítéssel is sikerült beemelnünk a formális tényezőket a modellbe, de az informálisak is helyet kaphatnak, amennyiben egy további lépést feltételezünk:

$$(2) \quad D=F(K,M,E)$$

Ezúttal a döntési struktúrát bontottuk elemeire. A (2) egyenletünk azt mutatja, hogy a döntéseket befolyásolják egyrészt a pillanatnyi adottságok, másrészt külső, befolyásunk alá nem tartozó körülmények (földrajzi tényezők, a világgazdaság éppen aktuális állapota stb.), harmadrészt pedig a döntéshozók és minden érintett értékrendje (M). A megtakarítási ráta, vagy az ezer lakosra jutó vállalkozások száma, vagy a foglalkoztatási arány csupa olyan mutató, ami nagyban befolyásolja a gazdasági teljesítményt, értékük mégis jelentősen eltérhet a különböző gazdaságokban. Ennek elsődleges oka a lakosság értékrendjében, vagy a (2) képletben M -el jelölt tényezőben keresendő.

Gazdasági szempontból releváns értékek

Az elmúlt közel egy évszázadban számos olyan elemzés és eszmefuttatás jelent meg, amelyben értékek és kulturális jellemzők gazdasági relevanciáját taglalták a szerzők. Max Weber sokat idézett 1905-ös tanulmányában azt állította, hogy a protestáns, különösen a református egyház által alapértéknek tartott kemény munkára való készség és takarékoság meghatározó szerepet játszottak a Nyugat-Európában kibontakozott ipari forradalom és kapitalista gazdálkodási rendszer megerősödésében és dominánssá válásában. Hasonló érvekkel próbálták amerikai társadalomtudósok is magyarázni a Latin- és Észak-Amerika gazdaságai közötti szembetűnő teljesítménybeli különbségeket (Harrison, 1997).

Ugyancsak kulcsfontosságú sikertényezőknek tekinti a közgazdasági irodalom az új megoldások keresését, a változások elfogadását és kiváltását és a kreativitást. A vállalkozó úttörő szerepe és kreativitása áll Schumpeter (1961) innovációs elméletének középpontjában is. Az ún. endogén maróökonómiai növekedési modellek szintén beemelték a befolyásoló tényezők közé az innovativitást és a kreativitást (Aghion-Howitt, 1998).

Myrdal meghatározó munkájában (1968) ismét csak arra a következtetésre jut, hogy a kulturális tényezők válhatnak a modernizáció legnagyobb akadályává. A közösség domináns értékei elősegíthetik, de nagyon gyakran inkább akadályozhatják a vállalkozói tevékenység kiteljesedését: „a nyíltan megjelenő hagyományos értékrend és a modernizáció alapelvei közötti konfliktust közgazdaságilag a modernizáció extra költségeiként lehet megragadni, amelyek elsősorban az elvesztegetett lehetőségekben jelennek meg” (Myrdal, p. 7.).

Az értékek és a gazdasági teljesítmény közötti kapcsolat egy másik elterjedt interpretálását a társadalmi tőke elmélete adja (Putnam, 1993). A demokratikus intézményrendszer hatékony működtetéséhez elengedhetetlen a közösség tagjainak intenzív együttműködése. De ezek a társadalmi kapcsolatok a gazdaság számára is igen értékesek. Ha a közösség tagjait erős és kiterjedt társadalmi kapcsolatok hálója köti össze, az üzletkötések tranzakciós költségei jelentősen csökkennek, a kínálkozó üzleti lehetőségeket sokkal könnyebb kihasználni.

Hasonlóan érvel Fukuyama is (1995), de a társadalmi tőke koncepciójának elmélyítése helyett ő a bizalom gazdaságra gyakorolt hatását vizsgálja. A fejlett országok elemzése után két fő csoportot különít el: családközpontú társadalmakat, ahol a bizalom nem terjed túl a családok határán; és intézményközpontú társadalmakat, ahol viszont a bizalom az egész társadalomra kiterjed. A családközpontú társadalmakban a bizalomhiány miatt a vállalkozások zöme családi alapon szerveződik, amelyek éppen ezért nem lehetnek túl nagy méretűek, és a bizalomhiány miatt fontos szerep hárul az államra. Ezzel szemben a második csoportba tartozó országokban nagy részvénytársaságok működnek és erős a civilszféra, ennek megfelelően az állam szerepe erősen limitált. Noha mindkét típusnak vannak előnyei és hátrányai is, az intézményközpontú társadalmakat előnyösebbnek tartják, mert ezekben, akárcsak a kiterjedt társadalmi tőkével rendelkező rendszerekben, érezhetően csökkenthetők a horizontális tranzakciós költségek.

Bruni és Porta (2005) a hagyományok és értékek egy további izgalmas dimenziójára hívják fel a figyelmet. Érezhetően megdobja a gazdasági teljesítményt, ha az emberek nem értékelik túl sokra a szabadidőt, azaz aktív tevékenységekre rendelkezésre álló idejük zömét a munkájuknak szentelik. Az amerikai gazdaság statisztikákból is kitűnő fölénye nem az amerikai munkások sokkal jobb hatékonyságú munkájának köszönhető, hanem annak, hogy az európaiak lényegesen többre értékelik a szabadidőt, és ezért jóval kevesebbet dolgoznak. Másképpen fogalmazva: a munkaóra jutó érték meglehetősen hasonló a két régióban, viszont Európában jóval kevesebb a ledolgozott munkaóra, ami elsősorban az itteni emberek eltérő értékrendjének tudható be.

Az értékek mérése

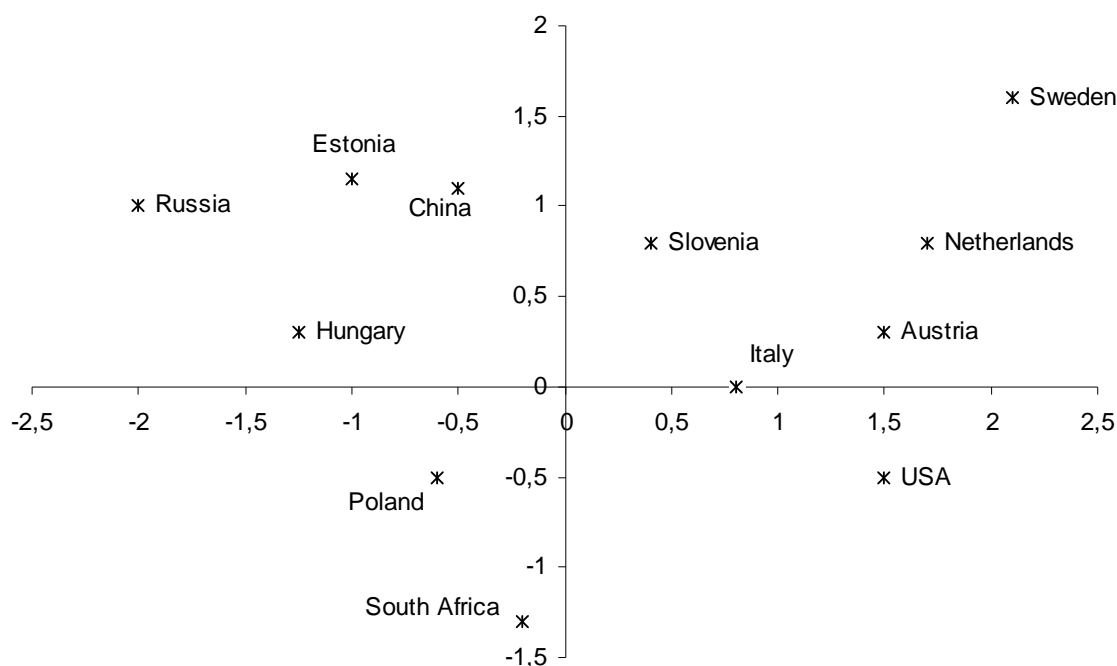
A fenti példákban is kitűnik, hogy számos olyan értéket tart számon az irodalom, ami hatást gyakorolhat a gazdaság működésére. Ezen értékek mérése és számszerűsítése ugyanakkor roppant nehéz. Még ennél is nehezebb összehasonlítható adatoknak a fellelése, ugyanis nagyon kevés olyan nemzetközi felmérés létezik, ami sok országra kiterjedő adatokat szolgáltatna. Ezek közül két holland kezdeményezés számít a legismertebbeknek.

A Geert Hofstede által felállított kulturális dimenziók (1997) jelentik az egyik legfontosabb értékmérő kutatás eredményeit. Napjainkban a felmérés több mint 50 ország összehasonlítható adatait tartalmazza. Hofstede kulturális dimenziói között olyanok is szerepelnek, amelyeknek fontos makrogazdasági szerepe van: a bizonytalanságkerülés, ami a társadalmak változással és bizonytalansággal szembeni toleranciáját írja le, hatással van a vállalkozói kedvre és hajlandóságra; a hatalmi távolság (ami alapvetően azt méri, hogy a szervezetben dolgozók milyen mértékben fogadják el, ill. várják el, hogy a hatalmat és a döntési jogköröket egyenlőtlenül osszák el) viszont a vertikális tranzakciós költségeket befolyásolja a modern, tudásalapú vállalkozásokban. Előnyei mellett azt is el kell mondani, hogy a kulturális dimenziókhöz rendelt indexértékek nem kellően kifinomultak: nagyon eltérő országoknak is egészen hasonló, például, a bizonytalanságkerülési indexértéke, ami a statisztikai elemzéseket szinte teljesen lehetetlenné teszi.

Ennek is köszönhető, hogy a kutatók sokkal gyakrabban használják a Világérték Kutatás (WVS) által szolgáltatott adatokat. Az 1981-ben indított WVS (akkor még csak Európai Értékek Kutatásaként) kezdetben csak az európai országokra terjedt ki. Ehhez a kezdeményezéshez csatlakozott Ronald Inglehart, és ezek után a felmérést a világ összes kontinensére kiterjesztették; a legutóbbi elemzés több mint 60 országot foglalt magába. Annak ellenére, hogy a WVS elsősorban egy társadalomtudományi-szociológiai kutatás, és ennek megfelelően a felmért értékek zöme főleg szociológiai szempontból érdekes, az

adatbázis annyira kiterjedt, hogy a közgazdászok is bőven találhatnak benne izgalmas, elemzésre érdemes adatokat.

A 2. ábra néhány kiválasztott ország elhelyezkedését mutatja két fő értékdimenzió mentén. A vízszintes tengelyen a két végletet a materiális értékek (bal oldal) és az önkifejezési értékek (jobb oldal) jelentik. Itt jelennek meg a materialista és poszt-materialista értékek közötti különbségek. A materialista értékek közé többek között az alábbiak tartoznak: hangsúly a stabilitáson és az alapvető szükségleteken; kockázatkerülés; kemény munka; mások szempontjaink figyelmen kívül hagyása; a változatosság és sokszínűség elvetése. Ezzel szemben az önkifejezési értékek magukba foglalják a toleranciát, a mások iránti bizalmat, a szubjektív életkörülmények értékelését és a környezeti szempontok fontosságát.



2. ábra

Inglehart-Welzel kulturális térkép néhány kiválasztott országgal
(saját szerkesztés a <http://www.worldvaluessurvey.org> adatai alapján)

A függőleges tengelyen a Tradicionális-Szekuláris értékpár mentén helyezték el az országokat, ahol a legfontosabb megkülönböztető jegy az, hogy a tradicionális értékeket valló országokban a vallásnak meghatározó szerepe van (alsó rész), míg a szekularizált társadalmakban a vallás szerepe elhanyagolható (felső rész). Ezen túlmenően a tradicionális értékek melletti kiállás magába foglalja az abszolút, megkérdőjelezhetetlen igazságokba vetett hitet, a hierarchia iránti igényt, a tekintélytisztelést, a magas szintű nemzeti büszkeséget, a válás, az abortusz, az eutanázia elutasítását stb. A szekuláris értékek az imént említettekkel ellenétes irányultságot jelölnek.

A két tengelyen elhelyezett indexértékek tehát rengeteg tényező hatását sűrítik magukba. Egyenként is vizsgálhatnánk az egyes értékeket, de a két dimenzió jól érzékelteti az országok közötti különbségeket. Amint a 2. ábrán is látható, a fejlett országok mindkét dimenzióban viszonylag magas pontszámot érnek el, míg a fejletlenebb országok jellemzően az ábra bal alsó részén tömörülnek.

Intézményi változások Magyarországon

Miután áttekintettük az intézmények gazdaságra gyakorolt hatását (1. ábra), és láthattuk, hogy a magyar értékrendszer jelentősen eltér a fejlett országokétól (amelyeket általában modellként szoktuk magunk elé állítani, 2. ábra), kijelenthetjük, hogy a fejlett országokban sikeresen alkalmazott intézmények valószínűleg csődöt mondanak a sajátos magyar viszonyok között. Az írás hátralevő részében néhány olyan intézményi változtatás hatékonyságát mérleljük az eddig felvázolt keretrendszer tükrében, amit nagyon gyakran szoktak szakértők javasolni.

Állami szerepvállalás visszaszorítása

A legtöbb szakértő egyetért abban, hogy Magyarország versenyképességi problémáinak jelentős része abból fakad, hogy az állam túlzott szerepet vállal. Az újraelosztási arány eléri az 50%-ot, az élőmunka terhei pedig meghaladják azt. A magas terhek visszavetik a foglalkoztatást, fekete foglalkoztatásra ösztönöznek, ráadásul azt a közép- és kisvállalkozói szektort érintik a legsúlyosabban, aminek kulcsszerepe lenne a foglalkoztatás növelésében és a gazdasági növekedésben. Éppen ezért a leggyakrabban javasolt intézkedések magukba foglalják: az állami transzferek GDP-hez viszonyított arányának visszafogását; az állam-tőkeallokációban játszott szerepének visszafogását; az újraelosztási arány csökkentését, és különösen az élőmunka terheinek mérséklését.

Noha a javasolt intézkedések rendszerint javítják az ország versenyképességét, érdemes ezeket összevetni a WVS felmérés eredményeivel annak érdekében, hogy a tényleges hatásukat meg tudjuk becsülni. A 2. ábrán világosan látható, hogy a materiális értékek dominálnak Magyarországon. Az országot a bizalom alacsony szintje, magas szintű tekintélytiszteltet, hierarchikus struktúrák, a stabilitás, változatlanság kívánása, a kockázatkerülés stb. jellemzi. Ezek az értékek nem feltétlenül állnak összhangban a szabad vállalkozás és a piacgazdaság elveivel. Másképpen: a piacgazdaság által kínált lehetőségeket gyakran nem használják ki Magyarországon, mert a döntéshozók gondolkodását olyan értékek határozzák meg, amelyekről idegen a piac logikája.

Ha körbenézünk a világban, azt láthatjuk, hogy az olyan országokban, ahol a bizalom szintje alacsony, az emberek hierarchia és tekintély iránti igénye magas, a döntéseknél a kockázatkerülés a domináns, általában roppant fontos szerepet játszik az állam. Még a legfejlettebb országokban is (pl. Olaszország vagy Franciaország, Fukayama, 1995), a központi újraelosztás szintje kiemelkedően magas, akárcsak az állami transzferek, vagy a központi-tőkeallokáció mértéke (Pryor, 2005). Pedig ezekben az országokban a materiális értékek (bár jelen vannak) messze nem olyan fontosak, mint Magyarországon.

Úgy tűnik, hogy a materiális értékek által meghatározott gazdaságokban a piacgazdaság csak akkor működtethető hatékonyan, ha a piaci folyamatokat bizonyos esetekben felülírja az állam. Ugyan a magas újraelosztási arány nem garantálhatja a gazdasági felemelkedést, mert semmi garancia nincs arra, hogy az állam hatékonyan fogja elosztani a központi forrásokat, de, úgy tűnik, mégis egy nagyon fontos előfeltételét képezi.

Munkaerőpiac szabályozása

Miközben az előbbi intézményi változtatások kudarcot vallhatnak a materiális értékek által uralt országokban, a munkaerőpiac szabályozásának leépítése több sikerrel kecsegtet. Az európai országokban, ahol erős a szociális kohézió, a munkaerőpiacot szigorúan szabályozzák. Viszont a materialista értékekből az is fakad, hogy az emberek általában csak saját magukkal foglalkoznak, így a társadalmi szolidaritás mértéke igen alacsony. Vagyis a munkaerőpiac szabályozásának enyhítése nem vezetne olyan élénk, országos méretű

tiltakozásokhoz, mint Nyugat-Európában. Amennyiben sikerül átalakítani a munkaerőpiac szabályozását, ezzel fokozható a munkaerő mobilitása, és ennek eredményeként javítható a foglalkoztatás, és az erőforrás-elosztás hatékonysága.

Transzparens állam

Amennyiben elfogadjuk, hogy a kiterjedt állami szerepvállalás hosszú ideig velünk marad, a versenyképesség nagymértékben az állami szféra (a közigazgatás, az egészségügy, az oktatás stb.) hatékony működésén múlik. Így válhat az állami szféra átláthatósága a gazdasági siker kulcstényezőjévé. Ha elfogadjuk, hogy a piac bizonyos esetekben kudarcot vallhat, és ilyenkor az államnak kell korrigálnia, azt is hozzá kell tennünk a gondolatmenethez, hogy mindez csak akkor hozhat sikert, ha az állam hatékonyan működik. A materiális értékek által meghatározott országokban ugyanakkor jelentős a korrupció veszélye, ami elsősorban a bizalom hiányának, és az alapvető, materiális igények túlsúlyának köszönhető.

Ezért a korrupció leküzdése alapvető kihívássá válik. Az állam leépítése is alternatívát jelenthetne, de láthattuk, hogy ez nem kecsegtet sikerrel. A közszféra átláthatósága nemcsak a korrupció csökkentésében segíthet, de ezáltal a közfunkciók ellátásnak hatékonysága is javulhat.

Konklúzió

A gazdasági növekedés a termelési tényezők, a külső tényezők és az intézményi tényezők függvénye. Helyesen megválasztott intézményi tényezők még olyan gazdaságokat is sikeressé tehetnek, amelyek nem rendelkeznek egyéb erőforrásokkal. A rosszul megválasztott intézményi tényezők viszont a fejlődés gátjává válhatnak. Hogy egy intézmény jó vagy rossz, ez elsősorban az informális intézményeken múlik, a hagyományokon és az értékrenden.

A dolgozatban bemutatunk néhány olyan gazdaságpolitikai eszközt, amit a magyar gazdaság problémáinak kezelésére javasoltak. Érvelésünk szerint az állam szerepének visszaszorítása nem jó megoldás, mert ez általában nem működik olyan országokban, ahol a materiális értékek vannak túlsúlyban. Az állami transzparencia fokozása viszont kulcsfontosságú, hiszen a kiterjedt állammal való együttélés esetén a gazdasági siker akkor biztosítható, ha a közszférában mérséklük a korrupciót, és hatékonyra tesszük a feladatok ellátást. Ugyancsak sikerrel alkalmazható a munkaerőpiaci szabályozások leépítése. Ugyan ezáltal fokozható a munkaerő mobilitása és emelhető a foglalkoztatás, az európai országokban a társadalmi szolidaritás magas foka miatt nem élhetnek vele. Figyelembe véve, hogy hazánkban alig érzékelhető társadalmi szolidaritás, az ilyen intézkedéseknek nem lehet lényegesebb akadálya.

Irodalomjegyzék

AGHION, P. – HOWITT, P.: Endogenous Growth Theory. MIT Press, 1998.

AHARONOVITZ, Gilad – NYAGA, Elizabeth K.: Values and Economic Performance: Theory and some Evidence from Kenya. Working Paper Series 18, Washington State University, 2008.

BRUNI, L. – PORTA, P. L.: Economics and Happiness. Framing the Analysis. Oxford University Press, 2005.

FUKUYAMA, Francis: Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press, 1995.

HARRISON, Lawrence E.: The Pan-American Dream – Do Latin America's Cultural Values Discourage True Partnership with the United States and Canada. Basic Books, 1997.

- HOFSTEDE, Geert: Culture's Consequences, International Differences in Work-Related Values. Sage Publications, 1997.
- MYRDAL, Gunnar: Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations. Twentieth Century Fund, 1968.
- NORTH, Douglas C.: Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990.
- PAPADEMOS, Lucas: Economic performance, institutions, and human values. 'Science, Technology and Human Values' – Second International Symposium on Universal Values, 2007.
- PRYOR, Frederic L.: Market economic systems. Journal of Comparative Economics, nr. 33, pp. 25-46, 2005.
- PUTNAM, Robert D.: Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press, 1993.
- SCHUMPETER, Joseph: The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1961.
- WEBER, Max: The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Unwin Hyman, 1930.